

Rudolf Dupkala, Michaela Lapošová

***Pojem „transcendentno“ a jeho chápanie
v slovenskej filozofii 20. Storočia***

***The notion of "transcendentness" and its interpretation
in the slovak philosophy of the 20th century***

„Život je plný romantizmu a nadšenia, keď má všetko prevyšujúci cieľ: byť za jedno so Životom, Pravdou a Láskou, ktorou je Boh“.

(Fulton J. Sheen)

Ak je človek bytosťou, ktorá od prirodzenosti túži po poznaní, tak o filozofoch to platí zvlášť, lebo – ako na to upozorňoval už Platón (427 - 347 pr.n. l.) – „pokiaľ ide o filozofické povahy, musíme uznať, že neprestajne túžia po poznaní, ktorým sa im môže zjaviť niečo z onoho bytia, stále jestvujúceho a ostávajúceho nedotknuté vznikáním a zanikáním“ [Politeia, 485 b].

Človek túži po poznaní, lebo hľadá *pravdu*, *pravdu* o sebe i o svete, v ktorom je ontologicky zakotvený. Možno povedať, že hľadá *pravdu o bytí i pravdu bytia*. Hľadá „imanentno“, teda to, čo spočíva v jeho podstate a paradoxne odhaľuje „transcendentno“, teda to, čo ho presahuje.

Pojem „transcendentno“ (z lat. transcendere-presahovať, prekračovať) patril aj medzi

najfrekventovanejšie pojmy slovenskej filozofie 20. storočia, pričom sa uplatňoval tak v nábožensko-filozofických koncepciách slovenského katolicizmu, resp. protestantizmu (napr. A. Hlinka, C. Dudáš, S. Š. Osuský), ako aj na pôde slovenského nenáboženského myslenia, napríklad v tvorbe Svätopluka Štúra, ktorý sa hlásil k iniciatívam európskeho kritického realizmu.

Vo filozofických koncepciách slovenského katolicizmu bol pojem „transcendentno“ uplatňovaný v dvoch významových rovinách: 1. v rovine gnozeologickej, 2. v rovine metafyzickej.

Na ilustráciu možno uviesť stanovisko slovenského neotomistu Antona Hlinku, podľa ktorého: „Transcendentným nazývame v gnozeológii predmet poznávania... Metafyzicky transcendentným nazývame zasa to, čo pre rozdielnosť svojho bytia nemôžeme skúsenostne zachytiť a teda priamo spoznať. V tomto zmysle hovoríme o transcendentnosti všetkých duchovných súcien. Absolútne transcendentným súcnom je však iba Boh, ktorý svojou nekonečnosťou všetko nevýslovne presahuje“ [Hlinka, 1976: 16].

Podobným spôsobom uplatňoval pojem „transcendentno“ aj ďalší slovenský neotomista – Cyril Dudáš. Rovnako ako A. Hlinka chápal, resp. používal aj on tento pojem jednak v súvislosti s vymedzením bytia Boha a jednak v súvislosti s problematikou poznania Boha. V tejto súvislosti však zjavne diferencoval medzi výrazmi „transcendentný“ a „transcendentálny“. Zatiaľ, čo výraz „transcendentálny“ – konkrétne v spojení „transcendentálnosť Boha“ – frekventuje uňho vo význame gnozeologickom, výraz „transcendentný“ – konkrétne v spojení „transcendentná skutočnosť Boha“ resp. „transcendentné súcno Boha“ – evokuje (signalizuje a implikuje) evidentne ontologický význam.

Transcendentálnosť boha interpretovanú v zmysle úplnej nepoznateľnosti Boha, Dudáš – z pozícií tomistického realizmu – odmieta. Píše: „Skutočnosť, že idea Boha zamestnáva mysliteľov všetkých čias, je znamením, že kauzálne ľudské myslenie sa bez nej nijako nezaobíde a nedá sa potlačiť námietkou, akoby pojem Boh bol vonkoncom nepoznateľným, úplne transcendentným v zmysle nedosažiteľnosti“ [Dudáš, 1943: 9]. Transcend-

entálnosť Boha, interpretovanú na pozadí *poznávania* či *poznateľnosti* Boha prostredníctvom *nadzmyslového poznania* však plne akceptuje (porovnaj [Dudáš, 1943: 21]).

Výraz „transcendentný“ – okrem spojení „transcendentálna skutočnosť“, „transcendentné súcno“ atď. – Dudáš používa aj v spojení „transcendentný pojem“, pričom tým označuje pojem, ktorý má plniť syntetizujúcu (gnozeologicko-ontologickú) funkciu. Ako „transcendentné pojmy“ uvádza pojmy „pravda“ a „dobro“. V danom kontexte tvrdí, že „prostredníctvom týchto pojmov ľudský duch prechádza k pojmu Absolútno, ktoré je absolútnou Jednotou, absolútnou Pravdou a absolútnym Dobrom“ [Dudáš, 1943: 81]. V práci s názvom *Hľadanie absolútna* C. Dudáš upozorňuje, že „*transcendere*“ v tomistickom poňatí znamená *prenikať*. Keď hovoríme, že pojem jednoty, dobra a pravdy je *transcendentný*, naznačujeme tým, že svojim spôsobom preniká všetky druhy a spôsoby súcna, a preto akýkoľvek poznateľný spôsob je pojatý do pojmu súcna“ [Dudáš, 1943: 81].

Uvedené rozlišovanie medzi výrazmi „transcendentálny“ a „transcendentný“ naznačuje určitú *príbuznosť* (analógiu) C. Dudáša s I. Kantom, ktorý – ako je známe – v *Prolegoménach* explicitne upozorňuje, že „transcendentálne a transcendentné nie je jedno a to isté“, lebo kým pojem „transcendentálny“ vyjadruje prekročenie hraníc skúsenosti, pojem „transcendentný“ neznamena nič, čo prekračuje všetku skúsenosť, ale nič, čo jej síce (a priori) predchádza, ale je viac-menej určené len a len na to, aby umožňovalo skúsenostné poznanie [Kant, 1972].

Napriek tomu, že Dudáš (dokonca) používa výraz „transcendentný“ v rovnakom spojení ako Kant, t.j. v spojení „transcendentný pojem“, resp. „transcendentná zásada“, predsa len je medzi jeho a Kantovým chápaním tohto výrazu či pojmu principiálny rozdiel. Zatiaľ čo u Dudáša „transcendentný pojem“ signalizuje akúsi „reálnu súvislosť“, „poznateľný spôsob“ a podobne, u Kanta ide – naopak – o „nepripustné“ prekročenie hraníc skúsenosti, čo dokladá aj nasledovné Kantovo stanovisko: „Zásady čistého umu... majú sa používať iba empiricky, a nie transcendentálne, t.j. ich po-

užívania nemá siahať za hranice skúseností. Zásada, ktorá odstraňuje, ba priam prikazuje prekračovať tieto obmedzenia, nazýva sa transcendentnou. Ak bude naša kritika schopná odhaliť zdanie týchto neoprávnene nárokovaných zásad, môžu sa zásady čisto praktického používania nazývať na rozdiel od iných imanentnými zásadami čistého umu“ [Kant, 1979: 235-236].

Rovnako jednoznačne sa Kant vyjadril k tejto problematike aj v predslove k druhému vydaniu *Kritiky čistého rozumu* (apríl 1787) keď tu okrem iného konštatoval: „ Po tom, čo sme špekulatívnemu rozumu odopreli akúkoľvek možnosť napredovať v oblasti nadzmyslového, musíme ešte zistiť, či sa v jeho praktickom poznaní nevyskytujú dáta, ktoré by určovali onen transcendentný rozumový pojem nepodmieneného, a či sa tak podľa prania metafyziky nemožno dostať za hranice všetkej možnej skúsenosti“ [Kant, 1979: 45].

Nazdávame sa, že táto Kantova poznámka sa symbolicky vzťahuje aj na metafyzické želania neotomistu Dudáša, ktorý sa prostredníctvom „transcendentných pojmov“ usiluje prenikať až k „nadzmyslovému a nadskúsenostnému súcnu boha“. Z tohto hľadiska, resp. za týmto účelom Dudáš uplatňuje aj pojmové spojenie „transcendencia Boha“. V danom kontexte upozorňuje, že k „transcendencii Boha“ dospeli - v dejinách filozofie - len tí myslitelia, ktorí postupovali cestou aristotelsko-tomistickej metafyziky a kresťanského zjavenia. U tých, ktorí takýto postup neuplatnili (konkrétne uvádza Kanta, Fichteho, Herdera a Hegla) je „idea Boha...púhou konštrukciou samotného a nezávislého rozumu... ich idea Boha nemá atribúty tradične spojené so slovom Boh, lebo jasne naznačuje popretie transcencie Boha a identifikuje ho s vesmírom, ktorý si sám seba uvedomuje v človeku“ [Dudáš, 1943: 133].

Dudáš toto učenie obviňuje z panteizmu a snahu poprieť transcenciu Boha striktné odmieta. Podľa neho: „absolútne tomistické je transcendentné“ [Dudáš, 1943: 134]. V nijakom prípade ho nemožno zamieňať ani za „panteistickú imanenciu“, a ani za „transcendentné poňatie ľudského Ja s paradoxným božstvom vo vnútri človeka“ [Dudáš, 1943: 136].

Hoci Dudáš tzv. panteistickú imanenciu odmieta, pojem imanencie nezavrhuje. Tvrdí, že aj katolícka teológia má náuku o imanencii Boha, ale tá sa od panteistickej imanencie „zásadne odlišuje“. „Zmysel tohto imanentizmu“, píše C. Dudáš, je tento: „naše bytie sa norí (ponára) do bytia Božieho, Boh je bytím bytia nášho, on je žriedlom všetkého bytia, ale predsa je povznesený nad všetko bytie, nad všetky tvary vesmíru“ [Dudáš, 1943: 136].

S pokusom chápať transcendentnosť kresťanského Boha v jednote s jeho imanentným výmerom sa stretávame aj na úrovni slovenského protestantského myslenia, čo dokladá napríklad koncepcia Samuela Štefana Osuského. Pojmy *transcendentno*, *transcendentný*, *transcendencia* a pod. Osuský uplatňuje predovšetkým vo vzťahu k chápaniu Boha a zjavenia, pričom upozorňuje, že v dejinách filozofie sa v tejto súvislosti vydiferecovali dva krajné prístupy: deizmus a panteizmus, ktoré sú vraj s filozofiou, resp. vierou protestantizmu nezlučiteľné, a preto sa od nich „dištancuje“ (porovnaj [Osuský, 1939: 13, 155-158, 179- 182]).

V práci s názvom *Bráň pravdu* uvedené (dva) prístupy charakterizuje takto: „panteisti stotožňujú Boha so svetom, neuznávajú jeho nasvetovosť, nadprirodzenosť, transcendentnosť... deisti...tvrdia, že Boh pre svoju dokonalosť nemôže sa stýkať s týmto svetom, nemá oň záujem, nie je mu imanentný, ale tak transcendentný, že je od sveta úplne odlúčený“ [Osuský, 1946: 35].

K obidvom týmto prístupom má Osuský výhrady, pretože tak ako – podľa neho - Boha nemožno so svetom ani úplne stotožniť, nemožno ho od sveta ani úplne odlúčiť. „Čo by mal človek z náboženstva, v ktorom je síce Boh, ale človek sa nemôže k nemu dostať... Náboženstvo je život s Bohom, v Bohu. Dokonalosť Božia je aj v tom, že aj jeho pomer k svetu je dokonalý. Pomer ten vyjadrujeme tak, že Boh je imanentný aj transcendentný, totiž všadeprítomný i nadzmyselný, a čo si tieto vlastnosti zdanlivé aj protirečia, sú správne, len im treba správne rozumieť“ [Osuský, 1946: 36].

V tejto súvislosti Osuský odmieta tzv. čisto priestorové vymedzenie transcendentie, pričom postuluje chápanie trojjedinného kresťanského Boha v jeho transcendentno-imanentnej jednote. Boh je teda súčasne

nadsvetový, všadeprítomný, transcendentný aj imanentný. „Aby sme ho“, podľa Osuského, „ani nevyhostili zo sveta, ani sa nestotožnili s ním, najlepšie je nehovoriť, že Boh je vo svete, ale svet je v Bohu. Boh je väčší než svet a nie väčšie je v menšom, ale menšie je vo väčšom“ [Osuský, 1946: 33]. Tradičné chápanie transcendentnosti Boha sa takto u Osuského modifikuje, aj keď pojem transcendentno neprestáva označovať najmä *nadzmyselnosť*, resp. *nadprirodzenosť* bytia Boha. Z tohto hľadiska tak Osuský ako aj Dudáš potvrdzujú Heideggerove vymedzenie transcendentna, obsiahnuté v jeho známom *Dopise o humanizme*, v ktorom sa konštatuje, že: „Transcendentno je (v kresťanskom chápaní – pozn. autori) nadzmyslové súcno. To ponímame ako najvyššie súcno v zmysle prvej príčiny všetkého súcna. Touto prvou príčinou sa myslí Boh“ [Heidegger, 2000: 39].

Uviedli sme už, že na pôde slovenskej filozofie 20. storočia sa s problémom (i s pojmom) *transcendentna* zaoberal aj Svätopluk Štúr, ktorý bol stúpencom realistického hnutia v európskej filozofii 20. storočia, pričom najviac inklinoval k iniciatívam kritického realizmu. S. Štúr vychádzal z presvedčenia, že „každá koncepcia transcendentna prýšči z dualizmu skutočnosti a z disharmónie poznávacích funkcií“ [Štúr, 1938: 67].

Pojem *transcendentno* je podľa S. Štúra fiktívnym pojmom. Je produktom špekulácie, a to buď (špekulácie) „racionálnej“, či skôr „intelektualistickej“, alebo „iracionálnej“, resp. intuitivistickej. S. Štúr tvrdí, že zatiaľ čo novokantovstvo, resp. fenomenológia zdôvodňujú pojem *transcendentno* cestou racionálnej špekulácie, náboženská filozofia, prípadne intuitivizmus H. Bergsona, sa uchylujú k iracionálnej argumentácii. V oboch prípadoch transcendentno predstavuje umelo „vykonštruovanú“ oblasť bytia a ako také nemá opodstatnenie (a význam) ani z hľadiska ontológie ani z hľadiska gnozeológie.

V práci s príznačným názvom *Problém transcendentna v súčasnej filozofii* to S. Štúr vyjadril slovami: „Transcendentno, ktoré bolo špekulatívnou cestou vykonštruované ako zvláštna ideačná oblasť, ktorej v skutočnosti nič nezodpovedá a je našimi poznávacími schopnosťami nepoznatelné,

nemôže mať pre poznanie skutočnosti a tým i pre filozofiu, ktorá je postihovaním poriadku tejto skutočnosti, absolútne žiadnej vedeckej ceny“ [Štúr, 1938: 92]. Na inom mieste k tomu dodáva: „transcendentno, čo najrozličnejšie poňaté a motivované, odhaľuje sa nám i v našej dobe ako dogma, ktorá rozdvaja skutočnosť a snaží sa ju postaviť mimo kritérií nášho poznania...Zostane preto vždy krásnou úlohou filozofie tieto výkyvy si ujasňovať a ľudské myslenie privádzať na presvedčivejšie cesty“ [Štúr, 1938: 103].

Analogicky sa k otázke nepoznatelnosti transcendentna vyjadroval aj český pozitivistický František Krejčí. Medzi ním a S. Štúrom je však v chápaní transcendentna zásadný rozdiel. Krejčí síce programovo pretenduje na budovanie filozofie a *jednotného svetového názoru* s „vylúčením transcendentna“, no fakticky sa mu transcendentno „eliminovať“ nepodarilo. Krejčí „vylúčil“ transcendentno v rovine gnozeologickej. V rovine ontologickej ho však doslova zdôvodňoval, pričom transcendentno chápal ako „nadmyselné“, resp. také súcno, ktoré, „nie je ani hmota, ani duša, ani energia“ a pod. [Krejčí, 1918: 61].

Na rozdiel od F. Krejčího, ktorý ontologické (metafyzické) určenie transcendentna akceptuje, S. Štúr odmieta nielen jeho ontologickú charakteristiku, ale aj akékoľvek jeho gnozeologické zdôvodnenie.

Z uvedeného vyplýva, že slovenská filozofia 20. storočia implikuje v súvislosti s chápaním pojmu *transcendentna* minimálne dva rozličné názory a postoje: jeden, ktorý pojem *transcendentno* rešpektuje ako legitímny (a produktívny) pojem, tak z hľadiska ontológie ako aj z hľadiska gnozeológie, druhý, ktorý tento pojem považuje za fiktívny a vníma ho len ako produkt, výplod, špekulatívnej konštrukcie.

Nazdávame sa, že pojem *transcendentno* nemožno vylúčiť z kategoriálneho aparátu súčasnej filozofie a to ani vtedy, keď sme presvedčení o vágnosti jeho obsahu. Ak spolu s Kantom uznáme, že poznanie má svoje hranice, uznáme zároveň aj rozdiel medzi tým, čo je známe, poznané, resp. poznateľné a tým, čo známe nie je, čo je nepoznané, ba možno aj *nepoznatelné*. To, čo je za hranicami poznania, to je podľa Kanta nepoznatelné,

transcendentné. Ak je to však „naozaj“ za hranicami poznania a „naozaj“ nepoznatelné, ako vieme, že to vôbec je, alebo nie je?

Kant nám „prezradil“, že *transcendentno* t.j. to, čo „zamyká“ hranice poznania, aby ich súčasne nevýslovne presahovalo! *Transcendentno* t.j. to, čo nie je dost’ „pomenované“, aby súčasne bolo najvhodnejším pomenovaním pre všetko, čo je za hranicami známeho a teda už pomenovaného! *Transcendentno* je tým, o čom je možné pochybovať, aby sa tak a tým umožnilo kriticky (t.j. filozoficky) myslieť. A myslieť znamená filozofovať, filozofovať znamená hľadať... *hľadať pravdu o bytí* a (možno aj) *pravdu bytia*. V týchto kontextoch sa analýza a interpretácia pojmu *transcendentno* stáva heuristicky aktuálnou aj dnes, t.j. s odstupom času.

Summary

The aim of this paper is to define the term of transcendence in the 20th century Slovak philosophy. Authors of this paper focus on the using of the term in the work of religious and non-religious Slovak philosophers. The understanding of transcendence in the works of C. Dudáš, S. Š. Osuský and S. Štúr will be analyzed. The paper emphasizes that the using of the term transcendence is in Slovak neotomismus used to define the existence of God. Authors claim that the use of the term transcendence should not be limited to the categorical apparatus of contemporary philosophy of 20th century which defines this term in two different way. The first respects the ontological and epistemological attitude to the notion of transcendence. Second is understood as a fictional notion. Similarly as Kant, authors of this paper believe that transcendence is what is beyond the knowledge, something people can doubt and what is the source of critical philosophical thinking.

- [1] Hlinka, A. 1976. *Cesty k nekonečnu*. Druhé vydanie. SÚCM Rím.
- [2] Dudáš, C. 1943. *Hľadanie absolutna*, Bratislava.
- [3] Kant, I. 1972. *Progelomena ke každé příšti metafizyce*, Praha.
- [4] Kant, I. 1979. *Kritika čistého rozumu*, Bratislava 1979.

-
- [5] Osuský, S.Š. 1939. *Prvé slovenské dejiny filozofie*. Tranoscius, Liptovský sv. Mikuláš.
- [6] Osuský, S. Š. 1946. *Bráň pravdu*. Tranoscius, Liptovský sv. Mikuláš.
- [7] Heidegger, M. 200. *O humanizmu*, Praha.
- [8] Štúr, S. 1938. *Problém transcendentna v súčasnej filozofii*, Bratislava.
- [9] Krejčí, F. 1918. *Filosofie posledných let před válkou*, Praha.